

Görkəmli şərqsünas alim Aida İmanquliyeva XX əsr-də Azərbaycan ərəbşünaslıq elminin əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması, ərəb ədəbiyyatının müxtəlif problemləri və ayrı-ayrı mütəfəkkir ərəb yazıçılarının yaradıcılığının öyrənilməsi istiqamətində xüsusi xidmətləri ilə seçilir.

Özündən sonrakı nəsil ərəb ədəbiyyatı araşdırmaçıları üçün Aida İmanquliyevanın tədqiqatları məktəb rolunu oynamışdır. Ərəb mühacirət ədəbiyyatını tədqiq etməyə başladığımız zaman bu sahədə ölkəmizdə yeganə tədqiqatçı olan Aida İmanquliyevanın zəngin irsi ilə tanış olurdum. Əmin Ər-Reyhani, Cibrən Xəlil Cibrən, Mixail Nuaymə kimi məşhur ərəb yazıçılarının əsərlərinin öyrənilməsində, eyni zamanda ərəb ədəbiyyatının bir sıra ümumi məsələlərinin araşdırılmasında ərəbşunas alimin fikirləri istinad etdiyim ən əsas mənbələrdən idi. Aida İmanquliyevanın fəaliyyət sahəsi və yaradıcılığı geniş və zəngin idi.

Şərqsünaslıq elmimizin böyük tədqiqatçısı

Tarixboyu Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni sferasında qadın ziyanlarımızın da mühüm və əhəmiyyətli rola malik olduğu milli ənənələrimizin davamçısı kimi Aida İmanquliyevanın fəaliyyətində üç əsas sahəni ayırd etmək mümkündür.

İlk növbədə Aida xanımın Azərbaycan şərqsünaslığı tarixində ilk qadın alimlərdən biri, bu sahədə doktorluq disertasiyası müdafiə edən birinci xanım tədqiqatçı kimi fəaliyyəti diqqəti cəlb edir. Ərəbşunas alimin araşdırıldığı problemlər - ərəb mühacirət ədəbiyyatı mövzusunun elmi tematikası zəngin və mürikəbələr olmaqla yanaşı, yeni və tədqiq olunmamış bir istiqamət idi.

Aida İmanquliyevanın tədqiqatlarının əsas hissəsinin, monoqrafiya və məqalələrinin böyük bir qisminin həsr olunduğu ərəb mühacirət ədəbiyyatının araşdırılmasının başlıca əhəmiyyətini şərqsünas alim özü çox düzgün olaraq şərh etmişdir. Tədqiqatçıya görə, VIII-XII əsrlərdə çiçəklənmə mərhələsini yaşayaraq intibah dövrünün mədəni yüksəlmişinə öz əhəmiyyətli töhfəsini veren ərəb mədəniyyəti XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində məhcər ədəbiyyatının formallaşması, bu ədəbi istiqamətin yüksək fəaliyyəti ilə bir daha xüsusi zirvə fəth etmişdir.

Müəyyən zaman daxilində ABŞ-də fəaliyyət göstərən, milli ədəbiyyatı, eləcə də Şərqiñ çoxəsrlilik inkişaf tarixinə malik ədəbi ənənələri,

dini-fəlsəfi dünyagörüşü, ictimai-siyasi fikirlərini dünya mədəniyyətinin müxtəlif analoji düşüncə sferası ilə vəhdətdə ifadə edən ərəb mütəfəkkir yazıçılarının - Cibrən Xəlil Cibrən, Əmin Ər-Reyhani və Mixail Nuaymənin multikultural dəyərlərlə zəngin yaradıcılığının tədqiqi Azərbaycan elmine bir sıra yeni keyfiyyətlər getirmişdir.

Ərəb mühacirət ədəbiyyatının öyrənilməsi bədii ədəbiyyatın xüsusi forması olan, milli ədəbiyyatın dünya mədəniyyətinə integrasiyasında optimal və intensiv ədəbi şəraitin əsas göstəricisi kimi çıxış edən mühacirət ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin aydınlaşdırılmasına gətirib

çoxdur. Dünya elmində Orientalizm konsepsiyasının ən məşhur nəzəriyyəcılərindən biri olan Edvard Said Qərb mədəniyyətinin bir çox sahədə sürətli edilənlərin, mühacirlərin, qacqınların yaradıcılıq məhsulu hesab edir. Bu kontekstdən yanaşıda ABŞ-dəki ərəb ədəbiyyatını da sırf milli ədəbiyyatın mühacirətək fəaliyyət qrupu kimi səciyyələndirmək olmaz. Ərəb ədiblərinin ingilis dili fəaliyyəti onların milli ədəbiyyatın sərhədlərini aşmağa, təkcə mövzu, forma, ədəbi ənənələr deyil, dil göstəricisi baxımından da ərəb-Amerika yazıçıları kimi qəbul olunmalarına yol açdır. Mixail Nuaymə Cibrən Xəlil Cibrəninin ingilisdilli ilk kitabı olan "Dəli" kitabını dəyərləndirərkən mühacirət yazıcının ikitilli yaradıcılıq fəaliyyətinin məhz mədəniyyətləri qovşdurmaq arzusundan qaynaqlandığını ifade edirdi: "O, bilirdi ki, ruhunda rəssam və şair əkizdir. O, amerikalılara poeziyاسını yox, rəssamlığını getirmişdir, dil bir qardaşlarına isə rəssamlığını yox, poeziyasını qoymuşdur. Nə ərəblər təsviri incəsənəti anlamadıqları üçün onun rəssamlığından bir şey başa düşürdürlər, nə də amerikalılar ərəb dilini bilmədikləri üçün onun poeziyasından bir şey dərk edirdilər. Deməli, əgər o, iki şeyi birləşdirmək istəyirdi, ingiliscə yazmalı idi. Bu onun coxdanki arzusu idi".

"Mən iki dünyadan vətəndaşiyam - kainatın vətəndaşiyam" deyən Əmin Ər-Reyhani

de ikitilli yaradıcılıq prosesini ədəbi düşüncənin qlobal həllində ən önemli vasitələrdən sayırı. Əgər müasir dövrümüzdə "ingilis dili sanki öz milli mənsubiyyətini itirir, qloballaşmanın həqiqi dili, müasir dünyanın "linqua-franca"si" kimi dəyərləndirilirsə, bu təlimin ədəbiyyatdakı təzahürələrini daha önceki dövrlərdə müşahidə edir, məhcər ərəb yazıçılarının bədii əsərində görürük. Burada artıq Şərqi düşüncəsi Qərb dilində danışırsa, o, milli ədəbiyyatın dünya ədəbiyyatına birbaşa integrasiyası, dünyadan ədəbi-bədii yaradıcılıq sferasında qəbululuma faktı, ən başlıcası isə ədəbi dəyərlərinin vəhdəti, fərqli dünyagörüşlərinin sintezi kimi meydana çıxır. Ona görə də ərəb ədiblərinin yaradıcılığı multikultural dəyərlərlə zəngindir. Bu baxımdan da ərəbşunas alim A.İmanquliyeva çox haqlı bir nəticəyə gəlir ki, "ərəb məhcər ədəbiyyatının inkişafı tarixində kiçik epizod olmasına baxmayaraq, "Suriya-Amerika məktəbi"nin yazıçıları həm ərəb Şərqində, həm də Qərbdə çox geniş şöhrət qazanmışlar və onların yaradıcılığını nəzəro almadan yeni ərəb ədəbiyyatının inkişafının tam və dolğun mənzərəsini təsəvvürə getirmək qeyri-mümkündür".

Aida İmanquliyevanın tədqiqatları möqayisəli ədəbiyyatşünaslığının müxtəlif sferasında tədqiq etdiyi ədəbi nümunələr üç əsas problem ətrafında ümumiləşdirilmişdir:

Birinci, mühacirət yazıcılarının yaradıcılığında Şərqi və Qərb mədəniyyətinə baxış məsələlərinin araşdırılması, ərəb yazıçılarının yaradıcılıq nümunəsində Şərqi və Qərb ənənələri

liyeva yazır: "C.X.Cibrən, Ə.Ər-Reyhani və M.Nuaymə özlərinin çoxcəhətli bədii yaradıcılıqlarında Avropa və Amerika ədəbiyyatının nailiyətlərini mənimsemış, onların dəyərlərini ən yaxşı milli bədii ənənələrlə üzvi surətdə sintezləşdirmişlər".

Şərqi və Qərb ənənələrinin təsədürü mədəni əlaqələrin tarixi nə qədər qədim olsa da, Şərqi və Qərb problemləri öz konseptual həlli ilə son əsrlərin ədəbi-fəlsəfi və ictimai fikrində tapmış, XIX əsrin II yarısından sonra, xüsusiələrə sonlarına doğru qlobal düşüncənin aktual mövzularından birinə çevrilmişdir. Ərəb mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri də Şərqi-Qərb probleminə bədii düşüncə və mövzu çərçivəsində yanaşan ədiblər dən fərqli olaraq sistemli konsepsiya irəli sürmüştər, principial məqamları ortaya çıxarmışlar. Qərb ədəbiyyatında V.Şekspir,

təxəyyülənə xüsusi yer verilməsi, poeziya və sənət məsələləri, təbiət və sivilizasiya, multikultural dəyərlər və digər mövzuları ilə ədəbiyyata yol açan romantizm mühacir ərəb yazıçılarının yaradıcılığında da aparıcı yer tutur. Əmin Ər-Reyhani maarifçilik, Cibrən Xəlil Cibrən sentimentalizm, Mixail Nuaymə realizmin xüsusiyyətlərini müəyyən mərhələdə öz əsərlərində ifadə etsələr də, romantizm hər üç müəllif üçün xarakterik olmuşdur. Ə.Ər-Reyhani həsr etdiyi tədqiqatlarında əsas problemlərdən biri kimi "sənətkar Əmin Ər-Reyhani Qərb, xüsusiələrə Amerika romantizmini hansı dərcədə qəbul edib və romantizmin ideya və konsepsiyaları onun yaradıcılığında hansı inkişaf soviyyəsinə çatıb" məsələsini irəli sürən görkəmli şərqsünas ərəb yazıçısının yaradıcılığını R.U.Emerson, U.Uitmen, H.Toro kimi Amerika transsənentalizminin görkəmli nümayəndələrinin əsərləri ilə müqayisəli tədqiqat prosesində öyrənmişdir.

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın nəzəri problemləri sisteminde A.İmanquliyevanın tədqiqatlarında araşdırılan üçüncü məsələ realizm ilə bağlıdır. Ərəbşunas alim M.Nuayməni ərəb ədəbiyyatı tarixində realist həkayənin məşhur nümayəndələrindən biri kimi dəyərləndirərək yazır: "M.Nuaymənin həkayələrinin əsas məziyyəti də onların məhz real həyatı əks etdirməsidir". Görkəmli tədqiqatçı A.İmanquliyeva yazıçıını "orijinal və özü-nəməxsus sənətkar" kimi səciyyələndirirdi: "Nuaymənin bütün həkayələri ərəb gerçəkliliyinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Onun novellaları yalnız süjet və məzmununa görə deyil, həm də öz ruhuna görə millidir".

A.İmanquliyevanın Azərbaycanın ictimai-mədəni həyatında reallaşdırıldı elmi-təşkilati fəaliyyəti də böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bir tərəfdən ərəbşunas alim Moskva, Sankt-Peterburq, Kiyev, Poltava, Hamburq, Halle kimi dövlətinin müxəlif şəhərlərində keçirilən beynəlxalq elmi konfranslarda Azərbaycan elminin təmsil etmişdir. Digər tərəfdən isə A.İmanquliyeva Şərqi-Qərbşünaslıq İnstitutunda şöbə müdürü, direktor müavini və direktor kimi mühüm təşkilati işləri reallaşdırılmışdır.

Bütün bunlar görkəmli şərqsünas alim Aida İmanquliyevanın multikultural dəyərlərlə zəngin ədəbiyyatı tədqiq etməklə Azərbaycan ərəbşunaslığının inkişafındakı mühüm rolunu göstərir, cəmiyyətini əmək mühiti və mədəni həyatındaki yüksək fəaliyyətdən xəbər verir.

**Bəsirə ƏZİZƏLİYEVƏ,
filologiya elmləri doktoru,
dosent**